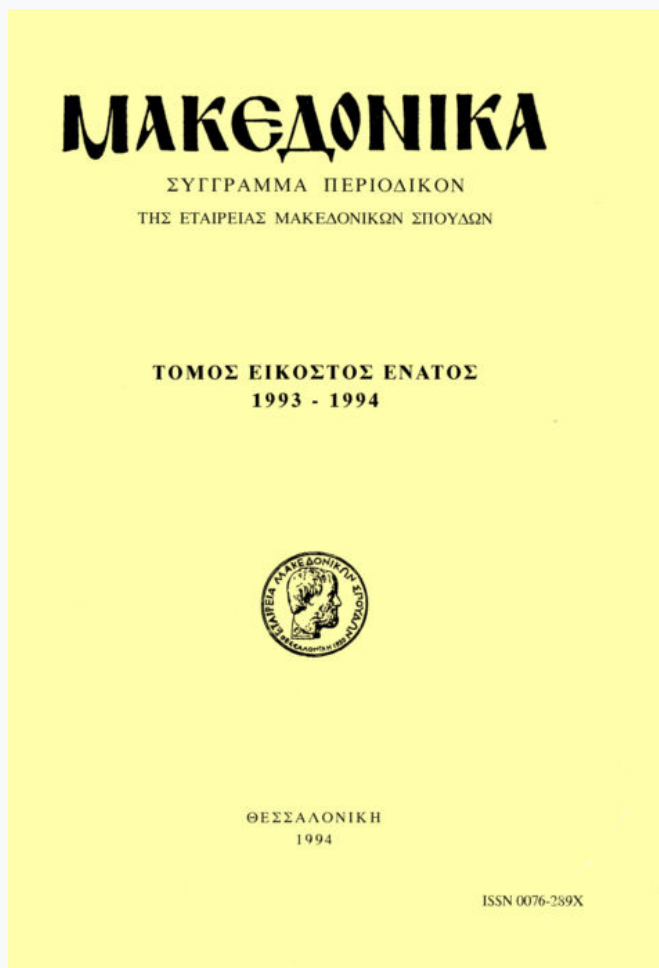

Μακεδονικά

Τόμ. 29, Αρ. 1 (1994)

Ιωάννης Τσικόπουλος: ένας ξεχασμένος
Μακεδόνας λόγιος

Δημήτριος Κρήτος

doi: [10.12681/makedonika.189](https://doi.org/10.12681/makedonika.189)

Copyright © 2014, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κρήτος Δ. (1994). Ιωάννης Τσικόπουλος: ένας ξεχασμένος Μακεδόνας λόγιος. *Μακεδονικά*, 29(1), 29–38.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.189>

ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΣΙΚΟΠΟΥΛΟΣ:
ΕΝΑΣ ΞΕΧΑΣΜΕΝΟΣ ΜΑΚΕΔΟΝΑΣ ΛΟΓΙΟΣ

Ογδόντα τρία χρόνια συμπληρώνονται φέτος από το θάνατο ενός τέκνου της Μακεδονίας: του γλωσσολόγου-εκπαιδευτικού Ιωάννη Τσικόπουλου, κορυφαίας μορφής των γραμμάτων και της παιδείας της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο, πριν από την απελευθέρωσή της από τον τουρκικό ζυγό, αιώνα. Ενός πνευματικού ανθρώπου, που με την εκπαιδευτική και κοινωνική δράση, αλλά και το συγγραφικό του έργο, διεκδικεί —κατά την ταπεινή μας γνώμη— ζηλευτή θέση στην ιστορία του νεοελληνικού διαφωτισμού. Ενός πραγματικού λόγιου της εποχής του. Ενός ακούραστου εργάτη του πνεύματος, που ανάλωσε όλη τη ζωή του χωρίς καμιά διακοπή στο μεγάλο και τόσο σημαντικό αγώνα για την εκπαίδευση και εθνική αφύπνιση των σκλαβωμένων στους Τούρκους ακόμα Μακεδόνων. Και όμως τόσο ξεχασμένου, αν όχι κι άγνωστου τουλάχιστο σε μας τους νεότερους —μοίρα κοινή πολλών πνευματικών ανδρών του τόπου μας.

Σκοπός λοιπόν του σημειώματος τούτου δεν είναι μονάχα η απόδοση της οφειλόμενης τιμής στην ιερή μνήμη του μεγάλου δασκάλου, αλλά και η συμβολή στην προσπάθεια που πρέπει να αναληφθεί από την πολιτεία για να ανασυρθούν επιτέλους από τη λήθη και την αφάνεια και να παραδοθούν προς διδασχή και φρονηματισμό στους νεότερους όλοι εκείνοι οι πνευματικοί άνδρες του έθνους, που στα δύσκολα χρόνια του οθωμανικού ζυγού εργάστηκαν ακάματα για την προαγωγή της παιδείας του σκλαβωμένου έθνους. Κι ένας τέτοιος άνδρας υπήρξε αναμφίβολα και ο Ιωάννης Τσικόπουλος. Ας ξεφυλλίσουμε λοιπόν το βιβλίο της ιστορίας του:

Η ζωή και δράση του

Ο Ιωάννης Τσικόπουλος γεννήθηκε το έτος 1839 στο Καταφύγι των Πιερίων, «...μιας των μεγάλων Ελληνικών κωμών...», όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Παναγιώτης Λιούφης στην ιστορία της Κοζάνης. Τα πρώτα του γράμματα τα έμαθε στη γενέτειρά του. Το Καταφύγι ήταν μια από τις λίγες προνομιούχες Κοινότητες της Μακεδονίας που στα δύσκολα χρόνια της τουρκοκρατίας διέθεταν οργανωμένο σχολείο. Σύμφωνα με πληροφορίες, στο ορεινό Καταφύγι λειτουργούσε σχολείο αρκετά χρόνια πριν από την Επανά-

σταση του 1821¹. Πολύ αργότερα, κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, το σχολείο αυτό εξελίχθηκε σε πρότυπη Αστική Σχολή, ένα λαμπρό εκπαιδευτικό ίδρυμα με ξεχωριστή προσφορά και συμβολή στον αγώνα για τη μόρφωση και αφύπνιση του Ελληνισμού της Δυτικής Μακεδονίας. Το γεγονός λοιπόν ότι ο Τσικόπουλος πρωτοείδε το φως του ήλιου σ' αυτό το ορεινό και άγονο χωριό των Πιερίων δεν είναι καθόλου άσχετο με την κατοπινή εξέλιξή του. Ευτύχησε να γεννηθεί και μεγαλώσει σ' έναν τόπο που διέθετε σχολείο με παράδοση μισού τουλάχιστον αιώνα —πράγμα πολύ σημαντικό για τα δύσκολα και σκοτεινά εκείνα χρόνια όσο και αν αυτό σήμερα μας φαίνεται πεζό. Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί ότι, όταν ο νεαρός Τσικόπουλος, παιδί 7-8 χρόνων, άρχισε να μαθαίνει γραφή και ανάγνωση, το ιστορικό σχολείο του Καταφυγίου υιοθετούσε την καινότητα για την εποχή του εκπαιδευτική μέθοδο της αλληλοδιδασκτικής². Δεν αρκέστηκε όμως στα πρώτα αυτά γράμματα και συνέχισε τις σπουδές του στα σχολεία του γειτονικού Βελβενδού και Σιάτιστας. Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1860 δίδαξε ως αλληλοδιδάκτης σε σχολεία της περιοχής Κοζάνης. Δεν περιορίστηκε όμως σ' αυτή τη δραστηριότητα. «Φύσις δεξιά και οργώσα προς τα γράμματα», όπως αναφέρει ο Ι. Δέλλιος³, θέλησε να ακολουθήσει πανεπιστημιακές σπουδές. Και καθώς στη Μακεδονία Πανεπιστήμιο τα χρόνια εκείνα δεν υπήρχε, αναγκάστηκε να ξενιτευθεί στην Αθήνα και αφού έδωσε με επιτυχία εξετάσεις, μπήκε το έτος 1863 στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Οι σπουδές του διήρκεσαν 4 χρόνια και μετά το τέλος τους επέστρεψε στην πατρίδα του. Ήταν η δεκαετία του 1860 με τις τόσο σημαντικές για το Μακεδονικό Ελληνισμό εξελίξεις και γεγονότα. Ο απόηχος του Κριμαϊκού πολέμου δεν είχε σβήσει, ενώ τώρα ένας νέος κίνδυνος προβάλλει στο Μακεδονικό ορίζοντα. Οι αξιώσεις των Βουλγάρων για ίδρυση αυτοκέφαλής Εκκλησίας διαγράφουν δυσάρεστες προοπτικές και δεν προμηνύουν τίποτε το καλό για τους υπόδουλους Μακεδόνες, που ωστόσο συνέχιζαν να ελπίζουν και αγωνίζονται για τη γρήγορη πραγμάτωση των εθνικών τους πόθων. Τώρα, εκτός του Οθωμανού δυνάστη, έπρεπε να αντιμετωπιστεί και ο βουλγαρικός εθνικισμός που άρχισε επικινδύνια να απλώνεται στη Μακεδονική γη υποκινούμενος και ενθαρρυνόμενος από τους Τούρκους. Χρόνια δύσκολα, και οι σκλαβωμένοι καταλάβαιναν καλά πως έπρεπε μόνοι τους να τα βγάλουν πέρα. Στον πανεθνικό αγώνα για την αντιμετώπιση από τη μια του μεγάλου κινδύνου των εξαλλων βουλγαρικών εθνικιστικών αξιώσεων και την απελευθέρωση της γης των πατέρων τους από την άλλη, οι Μακεδόνες έπρεπε να στρατευτούν

1. Τρύφ. Ευαγγελίδου, *Η παιδεία επί τουρκοκρατίας*, τ. Α', Αθήνα 1936, σ. 121, και Απ. Ε. Βακαλοπούλου, *Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833*, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 330.

2. Παν. Λιούφι, *Ιστορία της Κοζάνης*, Αθήνα 1924, σ. 233.

3. *Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών*, Αθήναι 1913, σ. 238.

όλοι. Και καθώς γνώριζαν πως στην κρίσιμη αυτή φάση του αγώνα τους το όπλο της παιδείας είχε να παίξει σημαντικό και αποφασιστικό ρόλο, οι δάσκαλοι έπρεπε να μπουν στην πρώτη γραμμή του πρωτομάχου και σημαιοφόρου της εθνικής αποστολής. Ο Τσικόπουλος λοιπόν, υπό διαφορετικές συνθήκες, θα μπορούσε μετά τις πανεπιστημιακές σπουδές, να κάνει λαμπρή καριέρα στην ελεύθερη Ελλάδα. Η φωνή της σκλαβωμένης πατρίδας όμως δεν του επέτρεπε ούτε σκέψη για κάτι τέτοιο. Το 1867 επέστρεψε αμέσως στη Μακεδονία και ανέλαβε τη διεύθυνση της περιφέρειας Αστικής Σχολής Κοζάνης. Στην Κοζάνη εργάστηκε επί 4 χρόνια και στη συνέχεια δίδαξε μέχρι το 1878 στα Βοδενά (Έδεσσα) και Θεσσαλονίκη. Στη Θεσσαλονίκη, εκτός του εκπαιδευτικού του έργου, είχε και πλούσια κοινωνική δραστηριότητα συμμετέχοντας ενεργά στη δράση του νεοϊδρυθέντος Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης, ενός πολιτιστικού σωματείου με κύριο σκοπό την ενίσχυση και διάδοση των ελληνικών γραμμάτων τόσο στη Θεσσαλονίκη, όσο και στα περίχωρά της⁴. Ο νεαρός Τσικόπουλος υπήρξε ένα από τα πιο δραστήρια στελέχη του συλλόγου συμμετέχοντας ενεργά όχι μόνο στις διοικητικές του επιτροπές, αλλά και σε άλλες εκδηλώσεις και δραστηριότητές του⁵.

Το 1878 καλείται να προσφέρει τις υπηρεσίες του στις Σέρρες. Την εποχή εκείνη οι Σέρρες ήταν το μεγαλύτερο οικονομικό και πνευματικό κέντρο της Ανατολικής Μακεδονίας με μακρά εκπαιδευτική παράδοση που χρονολογείται από τα τέλη του 17ου αιώνα. Στις αρχές της 7ης δεκαετίας του περασμένου αιώνα στην πόλη λειτουργούν επτά συνολικά σχολεία, ενώ το 1870 ιδρύεται ο Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών με σκοπούς παρόμοιους εκείνων του Συλλόγου της Θεσσαλονίκης. Η προπαγάνδα των Βουλγάρων συνεχίζεται εντονότερη και απλώνεται επικίνδυνα στο χώρο της Ανατολικής Μακεδονίας. Τη δράση τους τώρα διευκολύνει ακόμη περισσότερο η ίδρυση της Εξαρχίας. Ο Ελληνισμός αντιστέκεται με όλες του τις δυνάμεις και μεγάλο όπλο του είναι η υπεροχή απέναντι των αντιπάλων του στους τομείς της οικονομικής, κοινοτικής και σχολικής οργάνωσης. Το 1878, χρονιά του ρωσοτουρκικού πολέμου, η κατάσταση οξύνεται επικίνδυνα με την υπογραφή της γνωστής συνθήκης του Αγίου Στεφάνου που παρέδιδε όλη σχεδόν τη Μακεδονία στη Βουλγαρία και η οποία τελικά ανατράπηκε λίγο αργότερα στο συνέδριο του Βερολίνου. Είναι φανερό ότι ο Ελληνισμός της Μακεδονίας περνάει τις πιο κρίσιμες και δύσκολες ώρες του αγώνα του. Μέσα σε τέτοιες συνθήκες έρχεται ο Τσικόπουλος στις Σέρρες, ένα από τα θέατρα του σκληρού και ανελέητου Μακεδονικού Αγώνα. Υπηρέτησε στις Σέρρες αρχικά ως διευ-

4. Κανονισμός του εν Θεσσαλονίκη Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου, Θεσσαλονίκη 1872-1878, σσ. 3-4.

5. Στέφ. Παπαδόπουλου, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τόν τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σσ. 113-118.

θунτής του ημιγυμνασίου της πόλης και αργότερα ως καθηγητής των Ελληνικών στο Παρθεναγωγείο, ένα από τα πιο αξιόλογα εκπαιδευτήρια της Μακεδονίας. Εργάζεται σκληρά και αδιάκοπα, και τις ώρες που δεν διδάσκει στα σχολεία τις αφιερώνει, βοηθώντας από υπεύθυνες διοικητικές θέσεις, στη δράση του Μακεδονικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Σεργών⁶. Στην Ανατολικομακεδονική μεγαλόπολη παρέμεινε μέχρι το 1904, δηλ. επί 25 ολόκληρα χρόνια. Είναι η περίοδος που στις Σέρρες πραγματοποιείται ένας πρωτοφανής εκπαιδευτικός και πολιτιστικός οργανισμός, που όμοιο του δεν ξαναγνώρισε η πόλη ως την απελευθέρωσή της⁷. Η συμβολή του Καταφυγίωτη λογίου ήταν μεγάλη. Όπως παρατηρεί ο Πέτρος Πέννας στο βιβλίο του για την Ιστορία των Σεργών «... ο Τσικόπουλος πράγματι ηγάλωσε την ζωή του προάγων την παιδείαν εν Σέρραις...»⁸.

Από τις Σέρρες, προχωρημένης πια ηλικίας, καλείται πάλι στη Θεσσαλονίκη. Παρά το ότι ήταν ήδη 65 ετών και αντιμετώπιζε προβλήματα υγείας, συνέχισε στη Μακεδονική πρωτεύουσα να προσφέρει τις πολύτιμες υπηρεσίες του σοφού δασκάλου ως καθηγητής των Ελληνικών στο νεοϊδρυθέν υποδιδασκαλείο. Εκεί εργάστηκε ως το 1911. Τη χρονιά εκείνη το τότε ανεξάρτητο Ελληνικό κράτος, εκτιμώντας το έργο του και ιδίως τις σπουδαίες μελέτες του για τη δημοτική γλώσσα, αλλά και τη βαθειά γνώση της τουρκικής, τον κάλεσε στην Αθήνα για να εργαστεί ως συντάκτης του μεγάλου Ιστορικού Λεξικού της Ελληνικής Γλώσσας. Ο Τσικόπουλος ήταν ήδη πολύ ηλικιωμένος. Εργάστηκε στη σύνταξη του λεξικού για ένα περίπου χρόνο και την 1η Ιουνίου 1912 ήσυχα και αθόρυβα, όπως έζησε σ' όλη του τη ζωή, άφησε την τελευταία του πνοή σκυμμένος πάνω στα χειρόγραφα των αγαπημένων του μελετών για την Ελληνική γλώσσα.

Το έργο του

Αδιάψευστος μάρτυρας του επιστημονικού κύρους και πνευματικού αναστήματος του Τσικόπουλου αποτελεί το περιορισμένο μεν σε έκταση και όγκο, αλλά σημαντικό σε ποιότητα και αξία συγγραφικό έργο του. Από τις γλωσσολογικές μελέτες του ξεχωρίζουν το βραβευμένο από το σύλλογο «ΚΟΡΑΗΣ» έργο του «Περί του λεξικού της καθ' ημάς δημώδους γλώσσης»⁹

6. Έκθεση πεπραγμένων του Μακεδονικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Σεργών έτους 1881, Θεσσαλονίκη 1881.

7. Στέφ. Παπαδόπουλου, *ένθ' ανωτ.*, σ. 90.

8. Πέτρου Πέννα, *Ιστορία των Σεργών από της αλώσεως αυτών υπό των Τούρκων μέχρι της απελευθερώσεώς των υπό των Ελλήνων, 1383-1913*, έκδ. β', Αθήνα 1966, σ. 425.

9. Ιωάννη Τσικόπουλου, *Περί του λεξικού της καθ' ημάς δημώδους γλώσσης* (Αρχαία της Νεωτέρας Ελληνικής Γλώσσας), Αθήνα 1892, σσ. 1-50.

και το βραβευμένο από τον Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως βιβλίο του «Βοηθός του δημοδιδασκάλου δια τας ορθογραφικάς ασκήσεις»¹⁰. Ιδιαίτερα η μελέτη του για το λεξικό της «δημιώδους γλώσσης» αποκαλύπτει το δημιουργό της ως έναν οξύ αναλυτή και ερμηνευτή των φαινομένων της γλώσσας μας. Τόσο η σπουδαία αυτή εργασία του, που —ας σημειωθεί— αποτελεί μια από τις πιο αξιόλογες επιστημονικές συμβολές στην έρευνα της εξέλιξης των μορφολογικών φαινομένων της Ελληνικής γλώσσας, όσο και άλλες μελέτες του, δημοσιευμένες και μη¹¹, καταξίωσαν και καθιέρωσαν τον Τσικόπουλο σαν έναν από τους πιο λαμπρούς και κορυφαίους ερευνητές της εθνικής μας γλώσσας και από τους πρώτους θεωρητικούς της τόσο συκοφαντημένης στην εποχή του δημοτικής.

Υπερασπίστηκε με πάθος και συνέπεια την επιστημονική του θέση για τον ενιαίο και αδιάσπαστο χαρακτήρα της Ελληνικής γλώσσας στην ιστορική της διαδρομή ανά τους αιώνες. Είδε τη νεότερη γλώσσα του έθνους όχι σαν «τέκνο», ούτε σαν «αδελφή» της αρχαίας ελληνικής και ειδικότερα της Αττικής διαλέκτου, όπως πολλοί πίστευαν, αλλά ως «νεωτάτην φάσιν της ελληνικής γλώσσης καθόλου ή άλλως αυτήν δη την αρχαίαν, τροποποιηθείσαν»¹². Και τούτο είναι πολύ φυσικό, αφού η Ελληνική γλώσσα σαν βασικό στοιχείο του πολιτισμού, που διαμόρφωσε ο λαός που τη μιλούσε στη διάρκεια της ιστορικής διαδρομής του, υπήρξε ενιαία και αδιάσπαστη παρακολουθώντας πιστά τις περιπέτειες του εθνικού του βίου. Στη διάρκεια λοιπόν της γλωσσοπλαστικής διαδικασίας και εν γένει γλωσσικής κίνησης και ζωής πολλά στοιχεία της αρχαίας ελληνικής, «της πατρώας γλώσσης», διατηρήθηκαν αυτούσια, άλλα, ξένα, εισέδυσαν και ενσωματώθηκαν στο γλωσσικό σώμα και τέλος πολλά δημιούργησε ο ίδιος ο λαός με τις δικές του δυνάμεις. Μια αόρατη και μυστηριώδης δύναμη, που ο Τσικόπουλος ονομάζει «γλωσσικό πνεύμα» και παρομοιάζει με «βόμβυκα σιγώντα εν τω σχηματισμώ της μεταξοσφαίρας ην διατρυπών εν καιρώ τω δεόντι εξέρχεται ως βομβούσα χρυσαλλίς»¹³ κατόρθωνε στο διάβα αυτής της αέναης και θαυμαστής πορείας της γλώσσας να συνθέτει τα ετεροειδή κι αλληλοσυγκρουόμενα, τις περισσότερες φορές, αυτά γλωσσικά στοιχεία, να τα ελκύει, αφομοιώνει και συνενώνει σε

10. Ιωάννη Τσικόπουλου, *Βοηθός του δημοδιδασκάλου δια τας ορθογραφικάς ασκήσεις*, Αθήνα 1902.

11. Από τις δημοσιευμένες μελέτες σημειώνουμε: «Εκ των μυρίων δειγμάτων του ενιαίου της Ελληνικής γλώσσης», *Μικρασιατικόν Ημερολόγιον*, 1909, σ. 214, «Ιστορία των σχολείων της Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* (Ο Γόρδιος Δεσμός), 1915, σ. 116, κ.ά. Αδημοσίευτες εργασίες: «Μακεδονικόν γλωσσάριον», «Γλωσσάριον Καταφυνγίου Μακεδονίας», «Παρομοίαι δημώδεις Μακεδονίας», «Παρομοίαι εκ Μακεδονίας» κ.ά. Οι εργασίες αυτές βρίσκονται στο αρχείο του Ιστορικού Λεξικού της Ελληνικής Γλώσσας της Ακαδημίας Αθηνών.

12. Ιω. Τσικόπουλου, *Περί του λεξικού της καθ' ημάς δημιώδους γλώσσης*, σ. 40.

13. *Ενθ' ανωτ.*, σ. 36.

οργανικό σύνολο και μόρφωμα. Και η αργή και βασανιστική αυτή γλωσσική διαδικασία όχι μόνο δεν είναι άσχετη και ανεξάρτητη από την όλη ιστορική πορεία του έθνους, αλλά αντίθετα στη διάρκειά της επηρεάστηκε βαθιά από τα γεγονότα, ώστε να αποτελεί το Λεξικό της γλώσσας μας «εκμαγείον μεν ακραιφνές του πολυμόρφου και ποικίλου εθνικού βίου, κάτοπτρον δε πιστόν της πολυκυμάντου και πολυπαθούς ζωής και δράσεως αυτού εν τη παγκοσμίω ιστορία»¹⁴.

Έτσι λοιπόν γεννήθηκε η Νέα Ελληνική γλώσσα ως προϊόν μακράς διαδικασίας από στοιχεία που άλλα μεν προϋπήρχαν (ιθαγενή ή πατρώα), αλλά τα δανείστηκε από τους ξένους δυνάστες υπό τους οποίους αιώνας ζούσε ο λαός μας, και άλλα τέλος τα δημιούργησε ο ίδιος. Τελευταίο στάδιο αυτής της γλωσσολογικής διαδικασίας και πορείας υπήρξε «η καθ' ημάς δημώδης γλώσσα», δηλ. η ομιλουμένη γλώσσα του λαού. Το κύριο στοιχείο αυτής της γλώσσας, που αποτελεί και την ειδοποιό διαφορά από τις άλλες φάσεις της ενιαίας πορείας, είναι ο νεοελληνικός της χαρακτήρας, «ο ήλιος του πλανητικού συστήματος της νεωτέρας ελληνικής γλώσσας» που μέσα του καθρεφτίζεται αυτό το ίδιο «το ζώηρυτον γλωσσικό πνεύμα». «Φωνή αυτού του πνεύματος ατεχνίτευτος μεν και ακαλλώπιστος, αληθής δε και αυτοφυής, είνε η φωνή του λαού, η γλώσσα του έθνους, ο πιστός και πρόθυμος άγγελος και διερμηνεύς των τε διανοημάτων και μυχιών συναισθημάτων και πόθων των φρομένων εν τη καρδιά τού τε ιδιώτου και του έθνους σύμπαντος», παρατηρεί ο Τσικόπουλος. Ας αφήσουμε όμως το μεγάλο δάσκαλο να συνεχίσει το λυρικό του ξέσπασμα: «Η φωνή αυτή είνε η μητρική γλώσσα, η γλώσσα, ην και η λογιωτέρα μερίς, η της γλωσσικής και της άλλης μορφώσεως αντιπαιούμενη μερίς, φθέγγεται και λαλεί, οσάκις προς τους οικείους μετ' οικειότητος διαλέγεται και εν φυσικώ και αφελεί τύπω και τόνω την εσωτερικήν της ψυχής κίνησην να εξαγγείλη βούλεται — η γλώσσα, ην και αυτοί οι λόγιοι και ευχερώς εννοούσι, και ενδομύχως και κατά βάθος συναισθάνονται»¹⁵.

Τι άλλο όμως εκτός από ειλικρινή θαυμασμό και δυνατή αγάπη για τη δημοτική γλώσσα, δηλ. την καθομιλουμένη ζωντανή γλώσσα του λαού μας αποκαλύπτει το παραπάνω απόσπασμα;

Η φιλολογική και γλωσσολογική κατάρτιση του Τσικόπουλου ήταν βαθιά και η μόρφωσή του πλατιά. «Παλαίμαχον εν τοις Ελληνικοίς γράμμασιν αγωνιστήν» τον χαρακτηρίζει ο φημισμένος γλωσσολόγος της εποχής Γ. Χατζιδάκις¹⁶. Τα ενδιαφέροντά του όμως δεν περιορίζονταν μόνο στις μελέτες για την ιστορική ανέλιξη της Ελληνικής γλώσσας, αλλά καθώς είχε μακρά

14 Ένθ' ανωτ., σ. 6.

15. Ένθ' ανωτ., σ. 37.

16. Ιω. Τσικόπουλου, Βοηθός του δημοδιδασκάλου δια τας ορθογραφικάς ασκήσεις, εισαγωγή, σ. ε'.

και πολύτιμη διδακτική πείρα ενδιαφέρθηκε ζωηρά και για τα εκπαιδευτικά ζητήματα του τόπου του. Καρπός αυτών των ανησυχιών και επιστημονικών αναζητήσεων υπήρξε το ενδιαφέρον σύγγραμμά του για την ορθογραφία. Μελετώντας κανείς τον πρόλογο αυτού του έργου διαπιστώνει το μεγάλο ενδιαφέρον και την αγωνία του συγγραφέα για το μέλλον της εκπαίδευσης και του γλωσσικού ζητήματος. Έβλεπε τα δυο προβλήματα, γλωσσικό και εκπαιδευτικό, τόσο στενά δεμένα μεταξύ τους, ώστε η τύχη και το μέλλον του ενός να προσδιορίζει και προσδιορίζεται από την πορεία του άλλου —αλήθεια που γρήγορα επιβεβαιώσαν στην πράξη οι σκληροί αγώνες για τη γλώσσα και παιδεία. Πίστευε ότι η πιό ενδεδειγμένη λύση στα δυο αυτά μεγάλα προβλήματα του έθνους δεν βρισκόταν στην αποδοχή της ριζικής εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης και ανατροπής του υφιστάμενου καθεστώτος, ούτε στην υιοθέτηση της πρότασης των ακραίων δημοτικιστών, αλλά στην εφαρμογή μίας μέσης λύσης, δηλ. στη χάραξη μιας «μέσης οδού» που θα συνδύαζε και ολοκληρώνε σε αρμονικό σύνολο το παρελθόν με το ζωντανό παρόν. Και να με ποιο συλλογισμό θεμελιώνει λογικά αυτή τη θέση: Αν υποθεθεί ότι ο Ευρωπαϊκός κόσμος αποφασίσει κάποτε την κατάργηση της κλασικής παιδείας, ως περιττής πολυτέλειας, εμείς, δηλ. οι Έλληνες, στην περίπτωση αυτή δεν έχουμε τη δυνατότητα και το δικαίωμα να μιμηθούμε σ' αυτήν την επιλογή τους άλλους Ευρωπαίους, αφού δεν είναι νοητή η «ιδίαις χερσίν» καταστροφή της εθνικής μας υπόστασης και ύπαρξης¹⁷. Καθώς όμως άρρηκτος σύνδεσμος μας ενώνει και με τη σύγχρονη πραγματικότητα σ' όλες τις εκφάνσεις της, είμαστε αναγκασμένοι να παρακολουθούμε τις προόδους και εξελίξεις του παρόντος χωρίς να αποχωριζόμαστε από το φωτεινό μας παρελθόν. Την πρόκριση λοιπόν μιας μέσης λύσης μακριά από τις ακραίες θέσεις των Ψυχαριστών από τη μιά και των συντηρητικών Αττικιστών από την άλλη προτείνει ο Τσικόπουλος με την υιοθέτηση μέτρων λελογισμένης μεταρρύθμισης. Θα μπορούσε όμως εύλογα να αναρωτηθεί κανείς: Πως εξηγείται και δικαιολογείται μια τέτοια θέση στο γλωσσικό τουλάχιστον πρόβλημα από έναν επιστήμονα, ο οποίος αδίστακτα εκφράζει την προτίμησή του στη ζωντανή λαϊκή γλώσσα; Είναι ή όχι η θεωρία της μέσης οδού συμβιβασμός με τους εκπροσώπους του γλωσσικού κατεστημένου, τους γνωστούς πατριδοκαπηλούς και γλωσσαμύντορες Αττικιστές της εποχής;

Μήπως η θέση αυτή επαναφέρει όψιμα την προ αιώνος θεωρία του Κοραή; Κι ήταν ορθή και εφικτή λύση στο εθνικό πρόβλημα της παιδείας και γλώσσας η υιοθέτηση μιας τέτοιας μέσης πρότασης; Μήπως, τέλος, η περίπλοκη Τσικόπουλου εκφράζει τη συμπεριφορά όλων εκείνων των λογίων που, ενώ στα λόγια και στη θεωρία υποστήριζαν το Δημοτικισμό, στην πράξη ήταν

17. Ένθ' ανωτ., σ. 5.

δισταχτικοί και ακολουθούσαν κεντρικά τακτική; Έχω τη γνώμη πως τα ερωτήματα αυτά είναι από τα πιο σοβαρά και κρίσιμα σέ σχέση με το μεγάλο και άλυτο ακόμα πρόβλημα. Δυστυχώς στα πλαίσια ενός τόσο σύντομου σημειώματος δεν είναι δυνατό να δοθεί ολοκληρωμένη απάντηση στο όλο ζήτημα. Είναι σκόπιμο όμως να αναφερθούν τα εξής: Ο Τσικόπουλος, όπως σημειώθηκε παραπάνω, υποστήριξε με συνέπεια τη θέση για το ενιαίο και συνεχές της ελληνικής γλώσσας από τα αρχαία χρόνια μέχρι τις μέρες μας —μοναδικό φαινόμενο στην ιστορία του ανθρώπινου πολιτισμού. Η θεωρία αυτή, όπως είναι φυσικό, δεν έχει τίποτα το κοινό με τις διατυπωθείσες απόψεις περί συγγενείας της νέας Ελληνικής με την αρχαία. Διακήρυξε με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο και απέδειξε επαρκώς ότι κανένας βαθμός συγγενείας (ούτε πρώτου ούτε δεύτερου) δεν συνδέει τα δυο γλωσσικά σχήματα. Τούτο δε σημαίνει ότι η Νεοελληνική είναι ξένη προς την αρχαία, ούτε διάδοχο της τελευταίας σχήμα, όπως υπήρξαν οι λατινογενείς ευρωπαϊκές γλώσσες ως προς τη λατινική, αλλά τελευταία εξελικτική φάση της μιας και ενιαίας Ελληνικής γλώσσας που συνεχίζει ως τις μέρες μας εξελισσόμενη και ανανεούμενη. Κι είναι απόλυτα φυσικό ένας τέτοιος οργανισμός να περικλείει στους κόλπους του στοιχεία από το πρόσφατο κι απώτερο παρελθόν προσαρμοσμένα φυσικά στη ζωντανή πραγματικότητα. Είναι λοιπόν φανερό ότι η θεωρία αυτή δεν μπορεί να έχει κανένα κοινό σημείο με τις απόψεις και θέσεις των αρχαϊστών και καθαρευουσιάνων, ούτε όμως ταυτίζεται απόλυτα και με τις θέσεις των οπαδών του ακραίου δημοτικισμού, δηλ. εκείνης της θεωρίας που υποστήριξε την πλήρη ανατροπή του γλωσσικού παρελθόντος και την υιοθέτηση μιας νέας μορφολογικά γλώσσας που δεν ταυτίζεται έτσι πλήρως με τη ζωντανή καθομιλουμένη. Η «μέση οδός» σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει κατασκευή νέας γλώσσας από στοιχεία παλιά και νέα. Η τσικοπούλεια «μέση οδός» θέλει να υπογραμμίσει τη θεωρητική συνέπεια προς την επιστημονική θέση του ενιαίου και αδιάσπαστου της γλώσσας μας με τη φυσιολογική και δικαιωματική ένταξη στοιχείων της «λόγιας παραδόσεως» στο νεοελληνικό μόρφωμα.

Ποιος μπορεί να αρνηθεί την ένταξη και επιβίωση αυτών των στοιχείων στην ομιλούμενη Νεοελληνική; Είναι δυνατό να απαλειφθούν όλα αυτά τα ζωντανά γλωσσικά στοιχεία χωρίς να ακρωτηριαστεί και νοθευτεί η ζωντανή Δημοτική μας;

Ο Τσικόπουλος, αν κριθεί με τα μέτρα της εποχής του, υπήρξε ένας συνεπής δημοτικιστής. Είναι σκόπιμο βέβαια να παρατηρηθεί ότι οι θέσεις και απόψεις του για το μεγάλο και άλυτο ακόμα πρόβλημα της γλώσσας δεν ταυτίζονται με τις θέσεις επιφανών και επανώνων οπαδών του δημοτικιστικού κινήματος του περασμένου αιώνα. Ακόμη θα μπορούσε να δεχθεί κανείς ότι ίσως στην περίπτωσή του ισχύει η παρατήρηση του Δ. Γληνού για το με-

γάλο γλωσσολόγο μας Γ. Χατζιδάκι, όπως αυτή περιέχεται στη γνωστή μελέτη για το έργο του Ψυχάρη¹⁸. Ένα όμως δεν έχει κανείς το δικαίωμα να υποστηρίξει: Ότι με τη δράση και το έργο του στάθηκε εμπόδιο, όπως ατυχώς έκαμαν αρκετοί, στο δίκαιο αγώνα για την καταξίωση και επίσημη αναγνώριση της ζωντανής γλώσσας του λαού μας. Ο Τσικόπουλος με το επιστημονικό κυρίως έργο του, που τύχαινε μεγάλου σεβασμού και αναγνώρισης στους τότε επιστημονικούς κύκλους, βοήθησε αποφασιστικά σ' αυτόν τον αγώνα. Και αν μένει σε κάποιον η παραμικρή αμφιβολία για την ορθότητα αυτής της κρίσης, ας προσέξει το παρακάτω ωραίο απόσπασμα από τον επίλογο της περιφημής μελέτης του για το λεξικό της Δημοτικής γλώσσας που παραθέτω αυτούσιο:

«Ο νεώτερος λόγιος Έλλην κατανοεί μεν αυτός, και άλλους να καταστήση καταληπτικήν δύναται, την Λυκούργειον ρήσιν “ουχ ομοίως άπαντες έχουσι ταις ευνοίαις προς τε τους φύσει γεννήσαντας και τους ποιητούς των πατέρων” αλλά μόνον η αντίστοιχος νεωτέρα παροιμιώδης φράσις “κι αν με λούξης κι αν με χτενίζης, ξέρω ποια μάνα μ’ έκαμεν” δονεί και κυμαίνει τα εσώτατα βάθη της καρδιάς του»¹⁹.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΡΙΤΟΣ

18. Δ. Γληνού, Γ. Ψυχάρης, *Βιογραφικό και κριτικό σημείωμα. Εκλεκτές σελίδες*, Αθήνα 1971 (εκδόσεις Στοχαστής, τ. Α', σ. 101).

19.. Ιω. Τσικόπουλου, *Περί του λεξικού...*, σ. 37.

SUMMARY

Dim. Kritos, *Ioannis Tsikopoulos, a forgotten Macedonian schola*

Macedonian scholar of the turn of the century. He was born in Kataphygi of Pieria in 1839 and died in Athens in 1912. He studied philology at the University of Athens and spent his whole life in educating the enslaved Macedonian Hellenism. He taught in various towns of Macedonia from 1867 to 1911 in a crucial period of its history. More specifically he offered his valuable services as a professor of Greek in the schools of Kozani, Edessa, Thessaloniki and Serres acting at the same time as administrative member of the associations for the education (Φιλεκπαιδευτικών Συλλόγων), in various places. In 1911 the then Greek state appreciating his contribution to the letters, appointed him as a member of the editorial committee for the Historical Dictionary of the Greek Language. He worked on this project in Athens until his death.

His work as a writer is limited in number but, of great importance and value, consists mainly of linguistic studies. Among it are distinguished his essay of many pages «περί τοῦ Λεξικοῦ τῆς καθ' ἡμᾶς δημώδους γλώσσης» which was awarded the prize by the association «Korais» and his book «Βοηθός τοῦ δημοδιδασκάλου διὰ τὰς ὀρθογραφικὰς ἀσκήσεις».

Some of his work published or not are: «Ἱστορία των σχολείων της Θεσσαλονίκης», «Ἐκ των μυρίων δειγμάτων του ενιαίου της Ελληνικῆς γλώσσης», «Μακεδονικό γλωσσάριο» a.o. Tsikopoulos through his writings is advancing and supporting the position for the uniform, uninterrupted character of the Greek language through the centuries. He considers the «popular language», that is the everyday language of his time, as the natural evolution of the uniform Greek language. His study for the Dictionary of the popular language reveals not only a sharp analyst of the phenomena of the language but also a warm supporter of the much defamed popular (demotic) language.

Ioannis Tsikopoulos with his unremitting contribution to the education and the letters is well-deservedly considered one of the most important intellectual and educational personalities of Macedonia during the last century before its liberation.